
Fókuszban

EGY INTERDISZCIPLINÁRIS CSIZMA A TÁRSADALOM-
LÉLEKTAN ASZTALÁN?
HÁLÓZATGONDOLAT A PSZICHOLÓGIÁBAN
ÉS A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIÁBAN

HAIN FERENC

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológiai Intézet
e-mail: hainf@btk.ppke.hu

A tanulmány Barabási Albert László Behálózva című kötetéhez kapcsolódva mutatja be a hálózati gondolkodást, illetve áttekinti annak interdiszciplináris hatókörét, pszichológiai és szociálpszichológiai relevanciáját. Példaként a vonatkozó szociológiai kapcsolódási lehetőségeket számba véve fogalmazódik meg, hogy a kortárs szociálpszichológia nem reflektálja ezt a megközelítést. Ez egyfelől azért meglepő, mert a hálózati megközelítés eredendően az emberek közötti társas kapcsolatokról való gondolkodásban gyökeredzik – és ilyen módon alapvetően szociálpszichológiai illetékességű –, másfelől pedig azért, mert a kialakulásában több szociálpszichológus is jelentős szerepet játszott. Az ellentmondásos helyzetet a szociálpszichológia történetének csoportkutatási fejezetét röviden áttekintve értelmezi a tanulmány, Mérei szociometriai módszerének újragondolásával pedig lehetőséget ajánl a szociálpszichológia saját hagyományaihoz és interdiszciplináris (újra)kapcsolódásához.

Kulcsszavak: *matematikai és szociológiai hálózati kutatás, csoportkutatás, csoportközpontú megközelítés, Mérei szociometriai módszere*

Igazán nem mindennapi esemény, hogy egy alapvetően társadalomtudományi témában az eredeti amerikai kiadást követő évben két – ráadásul egy egyetemen dolgozó – kutató ismeretterjesztő műve is megjelenik magyarul. Pedig ez történt Barabási Albert László, a Magyar Könyvklubnál megjelent *Behálózva*, illetve Mark Buchanan, a Typotex által kiadott *Nexus* című könyve esetében. Tudományos munkák kapcsán szokatlan közérdeklődés veszi körbe a témát, különösen a *Behálózva* című kötetet, illetve a kötet szerzőjét. Míg a könyvet 2002-ben a *Wired magazin* az év ismeretterjesztő művének választotta, és a kötet az Amazon eladási listáján is nagyon előkelő helyen szerepelt, addig a témával azóta több vezető hírforrás, például a CNN és a *New York Times* is visszatérően foglalkozott (lásd például CNN, 2001. augusztus 29., *New York Times*, 2002. június 23., 2003. augusztus 12., 2003.

augusztust 16., 2003. december 14.). Akárcsak az Egyesült Államokban, Barabási könyve a hazai megjelenést követően is komoly visszhangot váltott ki mind a tudományos körökben, mind az elektronikus, illetve a nyomtatott sajtóban (lásd például *Index*, 2003. május 15., *Magyar Narancs*, 2003. április 28., *Népszabadság*, 2002. június 28.).

A Barabási által ilyen népszerű megfogalmazást nyert téma a hálózati kapcsolatrendszer szabályszerűségeinek vizsgálata. Az említett kötet alcíme szerint ez annak „*az új tudománya, hogy miként kapcsolódik minden egymáshoz, és mit jelent ez a tudományokban, az üzleti és a mindennapi életben*”. Ahogy e sokat ígérő megfogalmazás sejteti, és ahogy a könyv gazdag példatárral igyekszik is igazolni, a hálózatgondolat napjainkban rendkívül széles körben kísérel meg érvényes és alkalmazható magyarázó keretként szolgálni. A könyv számunkra különlegesen érdekes módon a hálózatgondolat történetének magyar vonatkozásaira nagy hangsúlyt helyezve nyújt bevezetést a kérdéskörbe.

Nem céloim a kötet, illetve a központi gondolatát jelentő Barabási-féle matematikai modell értékelése. Ezt előttem már sokan megtették.¹ Vannak, akik kiigazításokat fogalmaznak meg a modellre (CSÁNYI, SZENDRŐI, 2004), illetve az elképzelés általános érvényűségére vonatkozóan (például BUCHANAN, 2003), ám sokan vannak olyanok, akik a hálózati gondolkodás sokosztatúságát figyelembe véve, a Barabásiéhoz hasonló, univerzalizisztikus magyarázó igényű modellek paradigma-meghatározó szerepét tartják problematikusnak, és sokkal inkább a módszertanában látják a megközelítés közös nevezőjét (WASSERMAN, FAUST, 1994; magyarul: ANGELUSZ, TARDOS, 1991; TARDOS, 1995, 1998a).

Ebben a tanulmányban azt vesszük számba, hogy ez a több diszciplínában és az érdeklődő közvélemény körében oly sikeres és népszerű hálózatgondolat a pszichológia különböző területein, különösen a szociálpszichológiában miként jelent meg,² és miként tűnt el. A kortárs szociálpszichológia vonatkozásában tehát, ahogy már a címben megelőlegeztem, azt állítom: az nem reflektál a hálózati gondolkodásra. Azért különös ez, mert bár a hálózatgondolat – ahogy az *1. táblázatból* látszik – a sejtbiológiától a társadalmi makrofolyamatokon át egészen az épített környezet megértéséig terjedően szolgál elméleti fogódzót, mégis eredendően az emberek közötti társas kapcsolatokról való gondolkodásban gyökerezik, vagyis alapvetően szociológiai, szociálpszichológiai gondolat. A pszichológia történetében csak a pszichoanalízis volt képes olyan széles körben elterjedt interdiszciplináris gondolkodási mintát teremteni, mint amit a hálózati gondolkodás megfogalmazásában szerepet játszó (szociál-)pszichológusok. Ennek tükrében igazán furcsa, hogy a mások számára teremtett mintát a kortárs szociálpszichológia nem követi, de még csak nem is reflektálja.

¹ A könyvről megjelent értékelések, recenziók legátfogóbb gyűjteménye a szerző honlapján található (<http://www.nd.edu/~alb/>), ahonnan a szövegek egy jelentős része on-line is elérhető. Mértékadó írás a magyar recepció köréből Letenyei László *A kapcsolathálózat regénye* című munkája (on-line dokumentumként: <http://www.socialnetwork.hu>).

² Születetett már egy írás a kérdés kapcsán, *Pókok a hálóban – A hálózatgondolat a pszichológiában* címmel Pléh Csaba tollából (PLÉH, 1998), amellyel később részletesebben foglalkozunk.

**A HÁLÓZATGONDOLAT INTERDISZCIPLINÁRIS
ÉS PSZICHOLÓGIAI ILLETÉKESSÉGE**

Az 1. táblázatban látszik, hogy az egyes szinteken milyen témákra és mely tudományterületekre terjed ki a hálózati gondolkodás magyarázó igénye. Nézzünk három példát, amelyek egy részkérdéshez, a hálózati megközelítésen belül a hálózatok működésképtelenné válásának kérdésköréhez kapcsolódnak, és amelyek talán közelebb hozzák a megközelítés mibenlétét!

1. táblázat. A hálózati gondolkodás illetékességi területei

A magyarázat szintjei	Konkrét magyarázott problémák	Illetékes tudományterület
Intrapersonális szint	Sejtek anyagcseréje	Biológia, élettan, fiziológia, orvostudomány
	Idegrendszer szerveződése	Orvostudomány – neurológia, pszichológia, kognitív tudomány
Individuális szerveződési szint	Környezeti, urbanizációs hatások az egyénre	Antropológia, szociálpszichológia, szociológia
Extrapersonális szerveződési szint – szociális mikrodimenzió	Szociális támogatottság	Mentálhigiéna, egészségpszichológia
	Csoportfolyamatok, csoportdöntés	Szociálpszichológia, vezetéstudomány
	Családi, rokoni, baráti, ismerősi kapcsolathálózatok működése	Antropológia, szociálpszichológia, szociológia
	Intézményi, intézetközi (együtt-) működés	Szociológia, szervezetszichológia, szociálpszichológia, antropológia
Extrapersonális szerveződési szint – szociális makrodimenzió	Fertőző betegségek terjedése	Orvostudomány – epidemiológia, matematika, fizika
	Terrorista csoportok szerveződése	Matematika, szociológia, közgazdaságtan
	Politikai és gazdasági folyamatok	Politológia, közgazdaságtan
	World Wide Web	Matematika, informatika, szociálpszichológia, szociológia, közgazdaságtan
Természeti környezet kölcsönhatásaira vonatkozó elképzelések	Ökológiai rendszerek – táplálkozási láncok	Matematika, fizika, etológia
Épített környezet kölcsönhatásaira vonatkozó hálózati gondolkodás	Internet	Távközlés, informatika
	Úthálózat, repülőgépjáratok, az elektromos hálózatok	Közlekedésszervezés, energiaipar

A Barabási-kötet egyik legtöbbet idézett provokatív gondolata a táblázat tematikája szerint extrapersonális szintű, az AIDS terjedésének megállításával kapcsolatos javaslat. Eszerint: *a terjedési folyamat részleteitől függetlenül a középpontok gyógyítása* (a hálózati közép – a sok szexuális kapcsolattal rendelkező csomópontok/személyek kiiktatása – H. F.)

sokkal hatékonyabb, mint a véletlenszerű (amennyiben a gyógyszert megfizetni képes egyének eloszlása a terjedési hálóban véletlenszerű – H. F.) gyógyszereloszlás, ha feltesszük, hogy a kezelések száma korlátozott (BARABÁSI, 2003, 329). *Bármely megkülönböztető eljárás azonban fontos etikai kérdéseket vet fel. Mivel a forrásaink korlátozottak, a promisszkuitás megjutalmazásánál kötnénk ki: minél több szexuális partnere van valakinek, annál nagyobb az esélye, hogy kiválasztják a kezelésre. Minél jobbak vagyunk azonban a szexuálisan kicsapongó egyének kiválasztásában és kezelésében, annál kevesebb embert ér el a betegség... Fel vagyunk-e készülve arra, hogy inkább a szegény prostituáltaknak biztosítsunk gyógyszereket, mint a gazdagabb, de szexuálisan kevésbé összekapcsolt középosztálynak?* – teszi fel a kérdést BARABÁSI (2003, 190).³

Szintén az extraperszonális szinten, de annak szociális mikro- és makrodimenziója kapcsán érdekes a következő példánk, a 2001. szeptember 11-i terrortámadást elkövető gépeltérítők kapcsolathálózatának rekonstrukciója, amelyet Valdis Krebs készített el.⁴ Ez az elemzés nemcsak a konkrét kapcsolatháló, hanem a terrorszervezetek működése kapcsán is sokatmondó. Eszerint a tizenkilenc terrorista és a terrorszervezet(ek) kapcsolathálója „elosztó jellegű. Önszervező topológiája miatt az al-Kaida oly szétszórt és önfenntartó, hogy még Oszama bin Laden és legközelebbi helyetteseinek eltávolítása sem vetne véget az általa jelentett fenyegetésnek. Ez egy valódi háló pók nélkül” (BARABÁSI, 2003, 288).

Már csak az említés szintjén, de még egy, a fentebbiekhez hasonlóan széles közönséget érdekelő és érintő, ugyanebben a kérdéskörben felmerülő probléma az elektromos hálózatok sérülékenysége. Ez az, ami miatt 2003 augusztusában sötétségbe borult az Egyesült Államok keleti partjának és Kanadának egy jelentős része, illetve az év szeptemberében Olaszország nagy része, és amellyel Barabási és az általa sokat hivatkozott Duncan Watts már az eseményeket megelőzően – az 1996-os kaliforniai áramszünet okait keresve – hosszasan foglalkozott. Szerintük az elektromos hálózatok meghibásodásának az oka nem az ufók és a terroristák műve – ahogy az ilyen esetek kapcsán az mostanában kézenfekvően felmerül –, hanem e rendszerek olyan hőtani és hálózati tulajdonságai, amivel a tervezők nem számoltak az elektromos hálózatok építésének korai szakaszában (lásd bővebben BARABÁSI, 2003, 163–166).

Az itt sorolt problémák és területek természetesen csak példák a hálózatgondolat alkalmazására, és – egy igazi interdiszciplináris fogalomkőről lévén szó – nem állítom azt sem, hogy a magyarázati szintek elkülönítése vagy a tudományterületi kiszögelés egy-egy kérdés kapcsán az érthetőséget szolgáló eszköznél bármivel is többet jelentene. A szociális kapcsolathálózat (social network) mint kutatási irányzat⁵ jelzi, hogy az egyes itt megkülönböztetett szintek átjárhatóak, magát a megközelítést a szociológusok közül többen tartják egyfajta lehetőségnek a szociális mikro- és makroszintek sokszor szembeállított kettőségének meghaladására (WASSERMAN, FAUST, 1994; DEGENNE, FORSÉ, 1999; magyarul: TARDOS, 1998a; SZÁNTÓ, 1998). A szintek el nem választhatóságára egy, a pszichológusokat közvet-

³ Lásd ennek kapcsán bővebben BARABÁSI, A. L., DEZSŐ, Z.: *Can We Stop the AIDS Epidemic?* Elektronikus dokumentumként: <http://xxx.lanl.gov/abs/cond-mat/0107420>.

⁴ Lásd Valdis Krebs honlapját: <http://www.orgnet.com/hijackers.html>.

⁵ A társas kapcsolathálózat mint megközelítés kapcsán lásd a Szociális Kapcsolathálózat Elemzők Nemzetközi Hálózatának (International Network for Social Network Analysis – INSNA) honlapját: <http://www.sfu.ca/~insna/>; és a magyar Kapcsolatháló-elemzők honlapját: <http://www.Socialnetwork.hu/>.

lenebbül érintő példa a szociális integráció és a kapcsolatrendszer strukturális és minőségi vonatkozásainak a pszichés és orvosi értelemben vett egészséget befolyásoló szerepe (például COHEN, SHELDON, 1988; BRISSETTE, COHEN, SEEMAN, 2000). Ez a hétköznapi és sok vonatkozásában tudományosan is vizsgált tapasztalat, miszerint társas kapcsolataink meghatározzák a lelki és fizikai jóllétünket, az intraperszonális és egyén feletti szintek összefüggéseit teszi nyilvánvalóvá.

Nem különíthetők tehát el egymástól élesen a felvetett problémák, de a velük foglalkozó tudományágak sem. A hálózati megközelítés interdiszciplináris voltát talán már az is jelzi, hogy nincs olyan – a táblázatban látható, az esetek széles köréből merített – probléma, aminek kapcsán hálózati magyarázat fogalmazódott volna meg, és amely ne több tudományterület illetékessége alá tartozna. Ennek hátterében a hálózati megközelítés egy lényegi sajátossága áll, miszerint módszertani irányultsága okán nem kíván meg szükségszerűen semmilyen fogalmi, metaelméleti elköteleződést. Ez azt jelenti, hogy egy hálózati gondolkodó egy tetszőlegesen körülhatárolt, nem szükségszerűen zárt rendszer alkotóinak kapcsolódási törvényszerűségeit vizsgálja, legyen szó akár sejt-molekulákról egy anyagcsere-hálózatban, prostituáltokról és szexuális kapcsolati hálóikról, vagy akár repülőterekről és azokat összekötő repülőgépjáratokról. Az ilyen vizsgálódás a kapcsolódásra magára, annak módjára és törvényszerűségeire helyezi a hangsúlyt, és ilyen módon természetesen egyfajta orientáló szempontrendszer, de mégis nagyon különböző alapállású kutatóknak, matematikusoknak, fizikusoknak, szociológusoknak és antropológusoknak jelenthet egyszerre kutatási eszközt és akár közös alapállást is.

Azért, hogy a dolog kézzelfoghatóbb legyen, álljon itt egy Barry WELLMAN (1988) által szociológiai mellékízzel, öt pontban megfogalmazott „közös szemléleti nevező”:

1. Az emberek viselkedését nem a motivációik, attitűdjeik vagy demográfiai jellemzőik jósolják be leginkább, hanem az őket körbevevő társas viszonyaik hálózata.

2. Az elemzések fókuszában az ágensek közötti viszonyok kell hogy álljanak, nem pedig az egyes ágensek belülről fakadó motivációi.

3. Az elemző technikák nem alapozhatnak a kölcsönös kapcsolódás hagyományos felfogására, mert a kölcsönös kapcsolódás nem egy tulajdonság, hanem maga az, ami az adott egységet, csoportot definiálja.

4. Egy szociális rendszer mindig több, mint a öt alkotó páros kapcsolatok összessége.

5. A csoportok legtöbbször nem jól elhatárolható egységek, hanem inkább egymást átfordító hálózatok részei.

A WASSERMAN és FAUST szerzőpáros (1994) a közös szemléleti nevező mellett – ahogy már többek kapcsán megfogalmazódott – nélkülözhetetlennek tart egyfajta módszertani alapállást is. Szerintük ez a sajátos matematikai (gráfelméleti, statisztikai és valószínűségszámítás-elméleti, algebrai) orientáció szükséges a „standard” társadalomtudományi megközelítés által figyelmen kívül hagyott kapcsolati szempont kezeléséhez. A szemléleti közös nevező és a módszertani orientáció mentén a szerzők különválasztják a csak metaforikus szinten és a szűkebb értelemben vett hálózati gondolkodást (lásd ennek kapcsán az idézett mű első fejezetét).

A gondolatmenetünk során már oly sokszor érintett Barabási-féle megközelítés „a közös nevezőhöz” való viszony sokszínűségének megmutatásakor is jó példa, hisz nagyon erős és provokatív előfeltevés, hogy a kapcsolatok jelentésére való tekintet nélkül minden azonos

módon kapcsolódik, szerveződik bennünk és körülöttünk a világon. Ezt azonban ilyen radikálisan, a Barabási-kötet alcímén és néhány, a kapcsolatok szerveződési algoritmusaira koncentrált matematikusan vagy fizikusan kívül nem állítja senki. Sőt, azt mondhatjuk, hogy a kérdéssel foglalkozó szociológusok és antropológusok érdeklődésének fókuszában pont a kapcsolatok tartalmi vonatkozásai és ezek operacionalizálási lehetőségei és problémái állnak (lásd például WHITE, BATAGELJ, MRVAR, 1999).

Mindezzel együtt egy széleskörű interdiszciplináris együttműködés lehetősége nyílik meg, ahol kapcsolódhat egymáshoz a mikro- és makroszintű, a strukturális, az egocentrikus,⁶ a matematikai és a szociológiai megközelítés, illetve a különböző, az *1. táblázatban* szereplő diszciplínák. Erre lehet példa egy, a társadalmi struktúrák felől közelítő közgazdász vagy szociológus a kapcsolathálózat és a munkaerő-piaci pozíció összefüggéseit boncolgató elemzésének, illetve a fentebb említett egészségpszichológus egocentrikus, a szociális kapcsolatrendszer és a jó közérzet viszonyát vizsgáló, kapcsolathálózati megközelítésének a kapcsolódási lehetősége.

Bár fentebb elhárítottam a mű értékelésének feladatát, a kölcsönvett példákon túl még egy gondolat erejéig érdemes visszatérni Barabási sokat idézett munkájához. Jogos kritika, hogy a szociológiai előzményeket és az aktuális munkákat nem ismeri a szerző, és több szempontból is vitatható a kötetben oly sokrétűen és olvasmányosan kifejtett matematikai modell, a hálózatok feltételezett skálafüggetlensége mint a minden nagyméretű hálózat alakulását leíró törvényszerűség. A kötetnek az interdiszciplináris együttműködéshez való hozzájárulása azonban nem méltatható eléggé. Barabási – túllépve azon, hogy „csak” szűkebb szakmai közössége (például BARABÁSI, 2001) vagy a tudományos közvélemény számára fogalmazta meg elképzeléseit (például BARABÁSI, 1999a, 1999b; BARABÁSI, ALBERT, 1999) – az általunk tárgyalt kötetben ismeretterjesztő formában is összefoglalta saját kérdéskezelését. Ez pedig nemcsak sokrétűen példázza a hálózati gondolkodás lehetőségének diszciplínák felettségét, hanem egyedülálló módon katalizálja az interdiszciplináris vitát és az együttműködést, ami kétségbevonhatatlan érdeme Barabási munkájának.

A pszichológiai illetékesség

A bevezetőben érintettük már a hálózatgondolat pszichológiai érvényességét, illetve Pléh Csaba erről írt munkáját. Ebben az emberről megfogalmazódó hálózati szemléletként kerül meghatározásra az a megközelítés, amely az egyén kapcsán „*magát a felbontást, a felbontás kérdését már jóval a mai értelemben vett tudományos pszichológia megjelenése előtt is megfogalmazta, mégpedig sokszor a társadalmi ember és a társadalomszerveződés analógiájára*” (PLÉH, 1998, 93).

⁶ A hálózati megközelítésben bizonyos értelemben kettéválik az ún. „egocentrikus” és „a hálózat egészére” (whole network) vonatkozó irány. Az egyikben inkább az egyes kapcsolódó ágensek, például az egyes egyének kapcsolathálózati tulajdonságai felől közelítve, míg a másik megközelítés esetében a hálózat egészének – ideális esetben ismerve minden hálózati csomópont tulajdonságait – elsősorban strukturális sajátosságait célozva folyik a vizsgálódás. A pszichológusok számára talán érzékletessé teszi a különbséget a Mérei-, illetve a Moreno-féle szociometria kettősének párhuzama, ahol Moreno módszere inkább az egyénre, míg Méreié inkább a csoport vizsgálatára irányuló szociometriai eljárás.

Mielőtt számba vennénk, hogy túl az egyénre vonatkozó lélektani megfontolásokon, Condillac képzetdinamikai elképzelésén, a frenológián és a klinikai disszociációs elméletén milyen kérdéseket tárgyal a tanulmány, van egy megközelítés a pszichológiában, amely mellett, ha hálózati gondolkodásról van szó, nem mehetünk el említés nélkül. Ez az ún. konnekcionista világgép, amely a megismerő embert a számítógép-metaforája alapján megérteni igyekvő kognitív tudomány egyfajta alternatívájaként fogalmazódott meg az 1980-as években. Ez a „*fel fogás olyan modelleket szeretne kialakítani a megismerésről, amelyek az idegrendszer működéséből merítik analógiájukat vagy irányító metaforájukat*” (PLÉH, 1996, 25). Eszerint tudásunk szerveződése hasonló lenne a neurális hálózatok izgalmi mintázatához, ahol minden ismeretünk csomópontok izgalmaival s a köztük levő facilitáló és gátló kapcsolatokkal írható le.⁷ Az elme efféle hálózati modellje azért különlegesen érdekes most nekünk, mert egy, a fentebbiektől függetlenül megfogalmazódó hálózatelvű megközelítésről van szó, amely egyfelől szintén széles körben elfogadott interdiszciplináris keretté vált, másfelől egy, az egyén szintjén megragadható anatómiai struktúra mentén gondolkodik az általa egyéni szinten magyarázni kívánt mentális működésről.

Az idegrendszeri szerveződés magyarázó modellként való kezelése nem egyedülálló a pszichológia történetében. Egy nagyon korai példája ennek Hugo Münsterbergé, aki „*különös hangsúlyt helyezett az ekkor még csak azonosított, ám kevésbé ismert idegsejtek s a köztük lévő kapcsolatok és egymásra hatások feltételezett közvetlen szerepére a lelki történések alakulásában. Jellemző módon az 1914-ben kiadott összefoglaló jellegű általános és alkalmazott pszichológiájában – kitérve a szociálpszichológia érdekerületére is – az emberek közötti egymásra hatást és együttműködést egy olyan analógiával igyekszik megvilágítani, amely szerint az egyének viszonya az agy idegsejtjeinek kooperációjához hasonlatos*” (HUNYADY, 2001, 17). Münsterberg példája persze nem vezetett egy általános elméleti keret megfogalmazásához, de a konnekcionista megközelítéssel együtt jelzi, hogy a hálózati gondolkodás a pszichológiában nemcsak többosztatú, hanem mindenképpen több gyökérezetű is.

A szóban forgó Pléh-tanulmány azonban nem az egyénre vonatkoztatott idegrendszer-metafora mentén tárgyalja a hálózati gondolkodás problémáját. A gondolatmenet fő kérdései a személyközi kapcsolatok átalakulása felett érzett aggodalom jegyében fogalmazódnak meg: *ha megszabadulunk a társas-társadalmi hierar-chiák nyomasztó hatásától, hol lesz a homo networkiensis világában az intimitás és a személyesség helye? Vajon a – kommunikációs eszközök teremtette (H. F.) – virtualításban teljes erejével megjelenik-e ez vagy egy olyan komplementer világot kell elképzelnünk, amelyben hálózati életünk az információ, a demokrácia és az érvelés világa, míg esendő földi létünké az intimitás?* (PLÉH, 1998, 99.)

Ezeknek a kérdéseknek a háttérében egy sajátos technológiai-kommunikációs hálózat, az internet elterjedése, és ezzel párhuzamosan az emberi tudás és együttélés átalakulása áll. A modernitást megelőzően élt ember nemcsak egy hierarchikus társadalmi rendszerben, hanem rendszerint egy közösség tagjaként egyetlen szerepben élte életét. A modernizáció, az urbanizálódó élet hozta magával azt, hogy egyszerre több társas és társadalmi kapcsolat-hálózat tagjai vagyunk, hogy az így megsokasodó szerepeinktől bizonyos távolságba kerülhetünk, hogy belőlük alkalomadtán választhatunk. Ez valamifajta szabadságot jelent, ám

⁷ Lásd a megközelítés kapcsán már idézett Pléh Csaba szerkesztette kötet bevezető tanulmányát (PLÉH, 1996), illetve ebben a Paul Smolensky által írt tanulmányt (SMOLENSKY, 1988/1996).

ennek a lehetőségnek a másik oldalán az elszemélytelenedés, az intimitás növekvő hiánya áll. Ez vezet a Pléh által felvetett két központi kérdéshez, amelyek kapcsán a szerző optimista álláspontra helyezkedik.

Ízig-vérig társadalom-lélektani kérdéseknek tűnnek ezek a kérdések, amelyek megválaszolásához és a modern kommunikációtechnikai eszközök terjedésével párhuzamos társadalmi változások megértéséhez a kapcsolathálózati megközelítés képviselői már eddig is jelentős mértékben hozzájárultak (WELLMAN, 1999; WELLMAN, HAYTHRONWAITE, 2002; UTASI, 2002). A szociális kérdésekkel foglalkozó pszichológusok a kapcsolathálózati diskurzusban azonban nem vesznek részt, és nem sok mondanivalója van a kortárs szociálpszichológusoknak a Pléh által felvetett kérdések, illetve a modernizáció és a medializálódás mentén átformálódó társas kapcsolataink vonatkozásában sem.

A szociológiai és (szociál-)pszichológiai illetékesség és az egymáshoz való viszonyuk

A társadalomtudományok differenciálódása a XX. század közepére érte el a szociálpszichológiát, és ekkor, a második világháborút követően különült el máig tartóan a szociálpszichológia szociológiai és pszichológiai megközelítése egymástól. Szemben azonban a szociológiában e témakörében történekekkel, a pszichológus szociálpszichológusok korábban született, a hálózati megközelítés számára fontos munkái történeti távlatból nézve elszigetelt kísérletek maradtak, nem kapcsolódtak egymáshoz, és a pszichológiai szociálpszichológia főáramába sem integrálódtak.

Látványosan jelenik meg mindez szűkebb pátriánkban, ugyanis térségünkben – Szlovénia mellett, ahol egyebek közt a népszerű Pajek-kapcsolatháló-elemző programcsomag fejlesztése folyik – Magyarországon zajlik még számottevő hálózati kutatás (LETENYEI, 2003). Ennek megfelelően a magyar szociológusok jelen vannak rangos szöveggyűjteményekben (SÍK, WELLMAN, 1999; ANGELUSZ, TARDOS, 2001), a szakterület közéletében, és a kapcsolathálózat elméleti problémáit is élénk reflexió kíséri a téma kutatói révén (lásd például a már említett 1998-as vitát a *Szociológiai Szemlében*: TARDOS, 1998a, 1998b; SZÁNTÓ, 1998; NÉMEDI, 1998).

A szemléltetés szándékával, a teljesség igénye nélkül nézzünk néhány, a társadalom fontos szociálpszichológiai problémáihoz, illetve a jelenleg Magyarországon folyó szociálpszichológiai kutatások tematikájába illeszkedő kapcsolathálózati vizsgálatot!

Bár nem az utóbbi évek termése, hisz főleg az 1980-as évek második felében végzett vizsgálatokon alapul, de megkerülhetetlen és mértékadó az első magyarországi kapcsolathálózati kutatás, amelyet Angelusz Róbert és Tardos Róbert végzett kulturális és interakciós rétegződéssel foglalkozó vizsgálataik kapcsán. A sztereotípiák, az előítélet és több kapcsolódó pszichológiai kutatási terület számára is fontos az a modell, amelyet a szerzők a kutatások eredményeit összefoglaló kötetben fogalmaztak meg (ANGELUSZ, TARDOS, 1991). A két szerző feltételezi, hogy gazdasági pozíciókon túl, a magyar társadalomban a gondolkodásmódok, illetve nézetrendszerek kialakulásában a tudás és kulturális készségek mellett, a társas-társadalmi miliőnek, a kapcsolathálózatnak nem egyszerűen csak befolyásoló szerepe van, hanem – Angelusz és Tardos vizsgálatai szerint – viszonylag szorosan összefonódva, e

két tényező erősebben határozza meg a nézetrendszereket, mint más, így a gazdasági alapú csoportosítások.

A szerzőpáros részt vett a Kovács András vezetésével 1999-ben zajlott, több mint 2000 interjúút feldolgozó, a magyarországi zsidóságot vizsgáló kutatásban. A kutatás egyik fókusza a kialakult zsidó identitások különféle változatait célozta, amely különös jelentőséggel bír itt számunkra, hisz ahogy például László János írja: ... *az identitás kérdéseinek vizsgálata a nyolcvanas évek elejétől a magyar szociálpszichológia érdeklődésének homlokterébe került* (LÁSZLÓ, 1998, 427). ANGELUSZ és TARDOS (2002) a vizsgált célcsoport sokrétű tagoltságának rendjét – sok tekintetben a fentebb említett vizsgálat tematikája mentén – a személyes és szélesebb kapcsolathálózat tulajdonságai és kulturális-kommunikációs orientációja mentén tárta fel.

Nemcsak a pszichológiai, hanem a társadalmi relevanciáját tekintve is mértékadó Utasi Ágnes a kapcsolathálózati sajátosságokat, a társkapcsolatok minőségét, a társadalmi szolidaritás vizsgálatát célzó munkássága, amelynek egyfajta összegzése a szerző *A bizalom hálójá* című, 2002-es kötete. A pszichológusok számára igazán ismerősen csenghetnek a bizalom, az altruizmus, az életminőség vagy a jóllét fogalmai, melyek az idézett könyvben vázolt több kutatás tematikáját is tükrözik, de pszichológiai-szociálpszichológiai kutatások nem kapcsolódnak ehhez a szociológiai kérdéskezeléshez. Érdekes, hogy míg több más, a szociálpszichológiai főáramhoz kritikailag viszonyuló irány megjelent Magyarországon, addig az ezekkel a kérdésekkel foglalkozó, fentebb már említett *social/human relationship* megközelítésnek (DUCK, 1997) nincsenek hazai képviselői.

Még egy vizsgálódási irányt említenék a szociológia gazdag kapcsolathálózati tematikájából, ami a szociálpszichológiai relevanciával bíró Pléh által megfogalmazott kérdés, a homo networkiensis társas viszonyai vonatkozásában is érdekes: LETENYEI László és munkatársai (2003) azt vizsgálták, hogy a kialakult társadalmi hálózat szerkezete hogyan befolyásolja a számítógép- és az internethasználattal kapcsolatos ismeretek átvételének útját, a terjedés sebességét. Ez bizonyos értelemben a másik, a szociológiai oldala a technikai eszköz társas kapcsolatokat alakító szerepének, ami a homo networkiensis kapcsán felmerült.

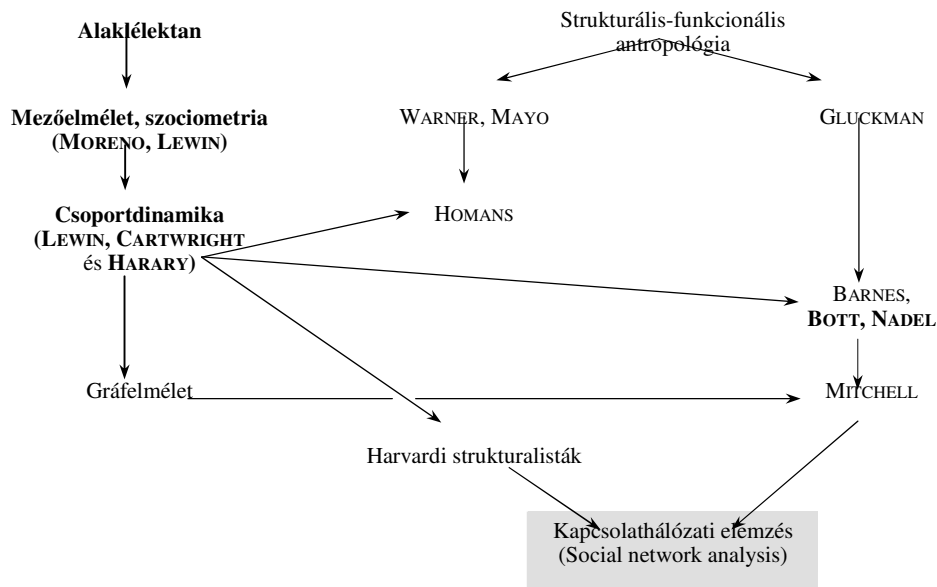
E futólagos körkép a kortárs szociológia vonatkozásában próbált ízelítőt adni a pszichológia hálózati gondolkodáshoz való kapcsolódásának hiányából és lehetőségeiből, de legalább ilyen érdekes e szempont (szociálpszichológia-)történeti vonatkozása. A kapcsolódás hiányának másik oldala az, amikor a hálózati gondolkodás számára releváns, mi több, ott nagy hatást kifejtő pszichológusok munkái, illetve munkáinak egyes vetületi valahogy tendenciózusan elhomályosulnak a kortárs (szociál-)pszichológia emlékezetében.

A legszemléletesebb példája ennek Stanley Milgram esete, akinek engedelmességvizsgálata a pszichológia leghíresebb kísérletei közé tartozik, ám akinek szintén korszakalkotó „kicsi a világ” vizsgálatait (*small world experiments*) a pszichológusok nagy része talán nem is ismeri. A kísérlet (MILGRAM, 1967) arról a mindenki által jól ismert szöfordulatról kapta a nevét, ami például akkor hangzik el, amikor egy utazás alkalmával, egy ismeretlen-nel való beszélgetés során közös ismerősre akadunk. Milgram számára ennek kapcsán az igazán érdekes kérdés az volt, hogy milyen sűrű, hogy mennyire alkot összefüggő hálózatot az emberek közötti kapcsolatok rendszere, illetve hogy hány ismerősön keresztül kapcsolódhat két, a világ két különböző pontján élő ember egymáshoz. Érdekes és fontos probléma ez, de jól látszik, hogy a (szociál-)pszichológián belül nem kínálkozott akkor sem és most sem megválaszolásukhoz túl sok kapcsolódási pont.

Milgram nagyon szellemes és egyszerű módon operacionalizálta a problémát: embereket kért meg az Egyesült Államok egy, a céltól távoli városában, hogy juttassanak el ismerőseiken keresztül egy küldeményt egy számukra idegen emberhez oly módon, hogy annak küldjék tovább a csomagot, aki szerintük a legnagyobb eséllyel ismerheti a célszemélyt. Bár Milgram elvárása és az általa megkérdezett szakértők véleménye mintegy száz tagot számláló láncot jósolt, a célba érkezett levelek meglepetésre átlagosan mintegy hat lépésen keresztül érték el a célszemélyt. Igaz, hogy Milgram így sohasem használta ezt a kifejezést, de a ma már széles körben ismert „*hatlépcsnyi távolság*” gondolata a Föld bármely két lakója között ennek a kutatásnak a következményeként fogalmazódhatott meg. A Milgram-féle megközelítés nemcsak a tudomány berkein belül lett meghatározó gondolat, hanem a széles közvélemény számára is. Interdiszciplináris jelentőségét jelzi többek között a barabási gondolatmenetben, egy matematikai irányultságú megközelítésben betöltött hangsúlyos szerepe is (lásd a Barabási-könyv ennek szentelt 3. fejezetét).

Természetesen egészen másképp szolgál példaként, de saját – nemzeti – házunk előtt sörprögtetve legalább ennyire érdekes Mérei Ferenc esete. Mérei szociálpszichológiai munkásságának utóélete valamelyest tükörképe annak, ahogy az utókor – és maga Mérei is – a nagy előd, Moreno munkásságát kezelte. Moreno társadalmi és tudományos szemléletét mára a feledés homálya borítja, míg az általa létrehozott módszereket, a szociometriát, a pszichodramát ma is széles körben használják (lásd MÉREI, 1971, 112–113). Szemben Morenóval, Mérei személyéről, (szociál-)pszichológusi szemléletéről elmondható, hogy élénken reflektált és respektált az őt követő generáció részéről (lásd például BAGDY, FORGÁCS, PÁL, 1989; vagy a *BUKSZ* 1999-es téli számában a Méreinek szentelt *Tiszteletkör* rovatot és ERŐS, 1990, 1994, 1999).⁸ A szociometria, a szociálpszichológia területén kínált eszköz azonban – megint csak szemben a morenói szociometriával vagy a pszichodramával – közel sem bizonyult hosszú életűnek. Ahogy CSEPELI György fogalmaz konkrétan Mérei kapcsán: „*amikor szociometriai műve megjelent Magyarországon, a szociometria a nyugati világban már leszálló ágban volt*”, és mára „*a szociometria az iskolai osztályok megismerését elősegítő módszerként megmaradt a pedagógiában, de eltűnt a társadalomtudományi alapkutatásból*” (1997, 53).

⁸ Sokkal provokatívabb ennek kapcsán az, amit Erős Ferenc állít: *Mérei mint szociálpszichológus nincs igazán jelen szellemi életünkben, sőt, kísérletek történetek kiiktatására is, besorolva őt a „szocialista lélekgyógyászat” kalandjának, mégpedig gyilkos kalandjának rossz emlékű szereplői közé* (ERŐS, 1999, 47–48). Zárójelbe téve a „szociál”-t, itt én csak Mérei szociometriai módszerének elfeledettségét és Csepeli Györggyel szólva az „alapkutatásból való eltűnését” állítom.

1. ábra. A szociálpszichológia és a kapcsolathálózat-elemzés történeti kapcsolódása

Az ábra John Scott *Social Network Analysis: A handbook* (Sage Publication, 2000) című munkájának 8. oldali ábrája alapján készült. Az ábrán kiemelten láthatóak a pszichológiai megközelítések és a pszichológusok.

Bár tényszerűen igaz ez az állítás, de mégis elgondolkodtató, hogy Méreit szociometriai módszere révén a kapcsolathálózat-kutatásban a magyar hagyomány egyik megalapozójaként tartják számon. Ezt tükrözi az Angelusz Róbert és Tardos Róbert által szerkesztett első hazai kapcsolathálózat-elméleti szöveggyűjtemény címe is: *A társadalmak rejtett hálózata* – amely nem más, mint a vonatkozó Mérei- kötet címének parafrázisa (ANGELUSZ, TARDOS, 1991).

Két kiragadott példa kapcsán volt szó a szociálpszichológia történetének kapcsolathálózati szempontból releváns mozzanatairól. Ezt a kapcsolódást az átfogóság igényével szemlélteti az 1. ábra, és ennek néhány, gondolatmenetünk számára érdekes részletét vesszük alaposabban szemügyre a következő részben.

CSOPORTKUTATÁS ÉS HÁLÓZATI GONDOLKODÁS A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIÁBAN

Az előbbieknél sokkal árnyaltabb képet kaphatunk a szociálpszichológia és a hálózati megközelítés kapcsolatáról, ha azt a szociálpszichológia saját tematikája felől is szemügyre

vesszük. Követve a Milgram és Mérei kapcsán megkezdett történeti irányvételt, látható, hogy a szociálpszichológia elmúlt évszázadbeli alakulása során elsősorban a „csoportkutatási mozgalomba” (Borgattát idézi SHOTOLA, 1992) ágyazódtak be a hálózati megközelítés kapcsán említett elképzelések. Bár a csoport többféle aspektusból – mint például az egyéni viselkedést befolyásoló ágens (például TRIPLETT, 1897/1981) vagy mint a szociális konfliktus értelmező kerete (például M. SHERIF és C. W. SHERIF, 1953) és persze saját jogán is (COOLEY, 1909; HOMANS, 1950) – már jóval korábban jelen volt a szociálpszichológiai gondolkodásban, mégis amik most számunkra közelebbről érdekesek: Moreno az 1930-as évek elején újtárra indított szociometriai vizsgálatait, illetve Lewin csoportdinamikai munkái és az ezekből kinövő kutatási hullám, amely révén az 1950-es évekre már kiterjedt csoportdinamikai irodalom foglalta össze a téma kapcsán folyó szerteágazó kísérletsorozatokat. Nemcsak a kapcsolathálózati megközelítés, hanem a csoportkutatás számára is e két szerző munkássága jelentette a legfontosabb vonatkoztatási pontokat, mind a téma kutatásának konjunktúrája idején, mind azt követően.

Sokan „csoportkutatási korszak”-ról beszélnek a téma 1940–50-es évekbeli fellendülése kapcsán (lásd például MCGUIRE, 1985/2001), mégis Steiner helyzetjellemezése tűnik igazán találónak, ami szerint: *„a történetek kapcsán nem az a lényeges kérdés, hogy a csoporttal foglalkozó szociálpszichológusok száma felülmúlta-e az egyénnel foglalkozó szociálpszichológusokét, hanem az, hogy az előbbieket tábora népes volt és aktív, ezen felül mindenütt csak őket lehetett látni...”* (STEINER, 1974/1980, 81).

Az 1950-es évek derekára elérte csúcspontját a csoportkutatás, és jól rekonstruálható, hogy a pszichológiai szociálpszichológusok érdeklődése az 1960-as évekre elfordult a téma vizsgálatától (POOLE és munkatársai, 2004; SHOTOLA, 1992; magyarul MCGUIRE, 1985/2001; PATAKI, 1980; STEINER, 1974/1980). Fontos, hogy mindez szoros összefüggésben történt azzal, hogy a második világháború után a szociálpszichológiai kutatás súlypontja máig hatóan az Egyesült Államokba tevődött át, miközben a tudományterület módszertanilag megújult, illetve szemléletében és kutatásának tárgyát tekintve is individualizálódott (GRAUMAN, 1986; MANICAS, 1987; FARR, 1996). Ennek az összetett folyamatnak részeként a pszichológiai szociálpszichológia mint tudományág függetlenedett a társtudományoktól (például a szociológiától) és a pszichológia többi területétől is.⁹

E gondolatmenet keretében nincs rá mód, hogy a csoportkutatás történetét a meghatározó vizsgálati módszer, a folyamatosan változó fogalmi apparátus, az intézményesülő diszciplináris viszonyok, illetve a tudományág felé megfogalmazódó társadalmi igénynek való megfelelés kontextusában számba vegyük. Nagyon érdekes azonban a téma iránt érdeklődők számára a magyar recepcióviszonylatban meghatározó Pataki Ferenc tanulmánya, ami 1980-ban az elbizonytalanító fejlemények ellenére, STEINER (1974/1980) nyomdokain haladva, az 1970-es évek eleji amerikai (JANIS, 1972; ARONSON, 1972/1978) fejleményekre, illetve a szocialista országokban folyó kutatásokra helyezve a hangsúlyt, optimista jövőt jósolt a csoportkutatásnak.

⁹ A (szociál-)pszichológia szociológiával való viszonyát már érintettük, és a későbbiekben még vissza is térünk rá, de legalább ilyen fontos, hogy a kialakuló kognitív szociálpszichológia elméleti megalapozása nem utolsósorban az alaklélektani befolyás hatására fenomenológiai alapon fogalmazódik meg, szemben például az általános lélektani kérdések kapcsán releváns kognitív tudományi megközelítés pozitívista, technológiai nyelvvel (lásd például FARR, 1996).

Bár például a szociológus HARE és OLMSTEAD szerzőpáros (1978) a csoport vonatkozásában külső tényezőket mint a szociológia vizsgálatának tárgyát, illetve a csoport belső viszonyainak vizsgálatát mint a pszichológiai kutatási hagyományt azonosítva elválaszthatónak látja a két megközelítés kérdéskezelését, mégsem lehet az 1950-es évekig olyan értelemben diszciplináris elkülönülésről – és persze így interdiszciplináris együttműködésről sem – beszélni, mint ahogy a mai viszonyok alapján azt elképzelnénk.

Hüen tükrözi a társadalomtudományi gondolkodási tér egységes jellegét például az Egyesült Államokban az oktatási programok terén való közös megjelenés. Bár természetesen az elkülönülésnek is vannak korai jelei – hisz például Chicagóban már 1904-ben levált a pszichológusképzés a Mead által vezetett társadalomtudományi tanszékről, amit Mead halála után a szociológus Blumer örökölt meg –, de ami ma már nehezen volna elképzelhető, a múlt század első felében több vezető egyetemen, a Harvardon, a Yale-en vagy az MIT-n természetes volt, hogy sokszor az antropológiával is közös szociológus és szociálpszichológus doktori képzés folyt.

Az, hogy Lewin munkássága milyen kiterjedt hatással járt a kapcsolathálózati gondolkodás alakulására, az *I. ábra* alapján érzékelhető. Lewin-tanítványok, HARARY, CARTWRIGHT és NORMAN (1965) írták meg annak történetét is – amelynek alakításában egyébként maguk is jelentős szerepet játszottak –, hogy az a felismerés, miszerint a szociogram alkalmas a társas viszonyok struktúrájának tanulmányozására, miként vezetett a szociológiai és antropológiai elemző technikák gyors kialakulásához, széleskörű elterjedéséhez.

Mindezek alapján egyértelműen látszik, hogy a szociometriai és csoportkutatások révén nagyon is hangsúlyos előzménye a pszichológiai szociálpszichológia a hálózati gondolkodásnak. Előzménye, de – ahogy láttuk például a WASSERMAN és FAUST szerzőpáros meghatározása szerint – mégsem része annak, hisz eltekintve Cartwright, Harary gráfelméleti irányultságú munkáitól, a csoportkutatást nem jellemezte az a módszertani orientáció, amely az 1970-es évektől a harvardi iskola révén vált meghatározóvá. Bár egy szimbolikus szinten kezelt hálózati elv sok esetben érvényesült a csoportkutatások során, de a hálózati megközelítés mai definitív módszertani orientációja szerint ez mégsem a kapcsolathálózati logika jegyében történt.

Az 1960-as évektől megváltozik a kép: a csoportkutatás iránti érdeklődés nemcsak a szociálpszichológia, hanem más diszciplínák területén is alábbhagy. Ez természetesen nem jelentette a téma kutatásának teljes mellőzését – hisz ekkortájt, 1969-ben alapítják meg például a téma máig mértékadó fórumát, a *Small Group Research* című folyóiratot –, de a csoportkutatásnak egy olyan szakasza jött el, ahol a kutatói érdeklődés, a vizsgálatok nagy része alkalmazott irányultságúvá vált, ahogy PATAKI Ferenc (1980) fogalmazott: tárgyközpontúvá – szemben a szemlélet- vagy diszciplináris elvek vezérelte kérdéskezeléssel. Az érdeklődők kritikus tömegének hiánya mellett (POOLE és munkatársai, 2004) ez azzal járt, hogy a különböző területről érkező kutató számára, túl a gyakorlati relevancia középpontba kerülésén, nem alakult ki szemléleti integráció. Ennek tünete például a *Small Group Research* – már idézett – 2004. júniusi száma is, ahol a szerzők csoportkutatás interdiszciplinaritás igényének megfogalmazása mellett (POOLE és munkatársai, 2004), a pszichodinamikus elméletek (MCLEOD, KETTNER-POLLEY, 2004), a szociális identitás (HOGG és munkatársai, 2004), illetve a kapcsolathálózat-elmélet (KATZ és munkatársai, 2004) perspektíváját ajánlják a csoportkutatás elméleti orientációjához.

Ebben a kontextusban mindazonáltal számunkra érdekes, hogy találhatunk példát arra, hogy csoportkutatók a hálózati megközelítést alkalmazzák (lásd például BROWN, MILLER, 2000; SPARROWE és munkatársai, 2001; CUMMINGS, CROSS, 2003). Akikről azonban szó van, szinte kivétel nélkül menedzser-, vezetés- vagy szervezéstudományi kutatók, és nem (szociál-)pszichológusok.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a csoportkutatás „nagy korszakában” fontos elméleti és módszertani előzményei fogalmazódtak meg a hálózati gondolkodásnak, de a mai fogalmaink – Wasserman és Faust meghatározása szerint – ezeket mint a hálózatgondolat metaforikus kezelését, mégsem tekinthetjük szorosabb értelemben az irányzathoz tartozónak.

A hálózatkutatás és a (szociál-)pszichológia viszonyának vázlatos elméleti és történeti áttekintése után térjünk vissza szűkebb szakmai páttriánkba, Mérei „alapkutatásból eltűnt” szociometriájához, amelynek újragondolása hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy az elméleti és történeti szempont után egy, a magyar pszichológustársadalom számára ismerős példán konkrétan vehessük szemügyre a hálózati, illetve a csoportkutatási megközelítés kapcsolatát.

MÉREI SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI MUNKÁSSÁGA ÉS A HÁLÓZATI GONDOLKODÁS

Kettős céllal térünk tehát vissza a tanulmány lezárásaként Méreihez, illetve a hálózati gondolkodás számára releváns szociálpszichológiai munkásságához, amely – ahogy Milgram „kicsi a világ” vizsgálatai mellett példaként már volt róla szó –, úgy tűnik, elhomályosult a kortárs szociálpszichológia emlékezete számára. A célunk *a)* alaposabban szemügyre venni a hálózati szempont relevanciáját Mérei szociometriai rendszere kapcsán, *b)* távolabbra tekintve, a hálózati gondolkodás felől közelítve újraértelmezni Mérei szociometriai rendszerét, illetve rámutatni a benne rejlő lehetőségekre, amelyek esetleg új kibontakozási irányt tartogathatnak a szociálpszichológia számára.

Nagyon fontos, akár szimbolikus értékűnek is nevezhető, hogy Mérei már nemzetközi viszonylatban is korán, 1968-as, *A társkapcsolatok rejtett hálózata* című cikkében a hálózat kifejezést használta. Világviszonylatban nem sokkal később, mint ahogy elsőként Barnes, 1954-ben leírta a *social network* terminust.

Nem csak szimbolikus szinten fontos a több szempontú szociometriai rendszer kidolgozása, amivel az intézményi keretek között szerveződő, feladatorientált csoporton belüli kapcsolati viszonyok struktúráját lehet árnyaltabban megragadni. Tovább mutat az, ahogy például a szociometriai szerep fogalmának és mérésének kidolgozásával nem csak a kortársak vonatkozásában sikerült újat mondani a csoport és az egyén viszonyának bonyolult összefüggésrendszeréről. A „csoport-központú” érdeklődés érvényesítése révén megbomlott a csoportvizsgálatokra jellemző individualista orientáció, illetve az egyén és (a sokszor nehezen körvonalazható) csoport dichotómiájában való gondolkodás logikája. A többszintű, strukturális csoportszajátosságok mérésének kidolgozásával és középpontba állításával Mérei Ferenc az intézményi egységek mögött szerveződő társas alakzatok hálózatként való értelmezése felé tett határozott lépéseket.

Mindez természetesen csak utalásszerűen képes szemléltetni Mérei munkájának úttörő jellegét, de azt javaslom: ne egyszerűen a nyugati szociometriai vizsgálatok egy megkésztett magyar utóérzeteként, hanem a hálózati gondolkodás területén úttörő kezdeményezésként tekintsünk Mérei szociometriai rendszerére.

Ezzel összefüggésben érdekes a Mérei-féle szociometriai módszer aktualitásának-elavultságának kérdése is. Ennek megítélésakor nem hagyható figyelmen kívül, hogy ez egy társadalmi programhoz segítségül ajánlott eszközként nyert kidolgozást. A munka célja: *a szociálpszichológiai gyakorlat eszközszerének kialakítása, a hazai igényeknek és feltételeknek megfelelő szociálpszichológiai eljárások összeállítása a szervezési feladatkörben dolgozó üzemszociológus, munkapszichológusok, iskolapszichológus számára* – áll *A közösségek rejtett hálózata* bevezetőjében (MÉREI, 1971, 4). Ez az általános cél, ami a többszemponútú szociogram leírásának felvezetésekor a következőkkel egészül ki: *azokban a csoportvizsgálatokban, amelyekkel 1945-ben munkatársaimmal együtt az új életet elkezd-tük, fő kérdésünk – nem mi találtuk ki, ezt sugallta a történelem, a magyar politikai átalakulás problémavilága – így hangzott: hogyan lehet a demokratikus tapasztalatok nélkül, az együttes döntések gyakorlása nélkül felnőtt ifjúság társas mezőiben felkutatni és megerősíteni a közösségi cselekvést, az együtteséget?*

Olyan vizsgálati technikára volt szükségünk, amely ennek a perspektívának megfelelően (MÉREI, 1971, 115).

Még ha sok tekintetben aktuálisan cseng is a problémafelvetés, belátható, hogy ha ettől a társadalmi programtól, illetve az adott kor viszonyaitól függetlenül kezeljük Mérei szociometriai rendszerét, akkor az alkotó szellemiségétől és módszertani szándékától idegenül járunk el. Szokatlan egy szociálpszichológiai eszközt társadalmi és történeti szempontok mentén relativizálni, de *A közösségek rejtett hálózatában* részletesen bemutatott szociometriai módszert érdemes megpróbálni így értelmezni.¹⁰

Ezt az értelmezést teszi kézenfekvővé a már Mérei halála után megjelent, *A peremhelyzet egyik változata: a szociálpszichológiai kontúr* című írás,¹¹ amiben egészen más társadalmi kérdések kontextusában egy teljesen másként használt szociometriai alkalmazásról olvashatunk (MÉREI, 1987). A kutatás a szociometriai peremhelyzet fogalmát újraértelmezve, több mint ötven interjú segítségével tárta fel ellenzéki beállítottságú értelmiségiek életének társas-társadalmi viszonyait. Megváltoztak a társadalmi viszonyok, a társadalomalakítás célja és a tudományos érdeklődés iránya is. A változás irányát szemlélteti a fentebb vizsgált új jelenség és célcsoport, illetve az ennek vizsgálatához igazított eszköz is. Mérei alkalmazott tudományos eszköze vonatkozásában is tükröződik, hogy a népi kollégiumokat egykor vezetői minőségében szervező Mérei érdeklődése, az intézményi egységek mögött formálódó „rejtett hálózatok” után, a marginális értelmiségi létmód felé fordult.¹² Az átfogó irány-

¹⁰ Ezt az értelmezést erősíti SZÁNTÓ Zoltán írása (2005) is, amelyik a kapcsolatháló hálóelemzésről mint a szociometria általánosításáról ír, külön kitérve Méreire és a magyarországi fejleményekre is.

¹¹ A tanulmány eredeti formájában a Magyar Pszichológiai Társaság V. Országos Konferenciájának Szociálpszichológiai Szekciójára tematikus ülésére készült vitaanyag.

¹² Ennek politikai párhuzama, hogy: *1979-ben Mérei is aláírta a Charta-mozgalom vezetőinek üldözése elleni tiltakozást, s ezzel, kilépve a rejtett hálózatból, ismét politikai szerepet vállalt, szimpatizánsa, támogatója és részese lett a demokratikus ellenzéki mozgalmaknak* (ERŐS, 1990, 154). Mérei ilyen irányú tevékenységéről – talán bizzar módon – a megfigyelési jegyzőkönyvekből, a Történeti Hivatalban található, ún. operatív belügyi

váltást – legalábbis az alapvető irányváltás igényének megfogalmazását – Mérei utolsó szociálpszichológiai munkájában, a *Társ és csoport* elé írt bevezető tanulmányban olvashatjuk: *ha megint hozzákezdének a genetikus szociálpszichológiához, az adolescenciát követő másfél évtizedet kutatom, a kontraktuskészség kialakítását, a makromilióhoz való illeszkedés szándékának és kimenetelének az érlelődését... a társas szerződésben való részvételt, az érett kornak az egyensúlyát* (MÉREI, 1989, 23). Ez a program azonban már sem elméleti, sem módszertani vonatkozásaiban nem nyert kidolgozást. Ezzel együtt azonban azt hiszem, belátható, hogy a két említett szociálpszichológiai írás hozzájárulhat ahhoz, hogy új fényben, a hálózati gondolkodás, illetve az ahhoz való kapcsolódás jegyében megfogalmazódó útkereséseként értelmezzük Mérei szociometriai munkásságát, amihez egy képlékeny, az aktuálisan vizsgálendő problémához igazítható eszköz a szociometria.

A szociálpszichológia így újraértelmezett hagyományában sejlik fel a hiányolt hálózati megközelítéshez kapcsolódás, illetve ennek következményeként az új kérdésfelvetések és egyfajta módszertani megújulás, valamint a diszciplináris önreflexió lehetősége.

A gondolatmenet lezárásául visszakanyarodva a dolgozatot indító képhez, a dolgozat címének metaforájával szólva azt mondhatjuk: nem csizma a hálózati megközelítés a szociálpszichológia asztalán, hanem egy a nagypapa ruhatárából előkerült praktikus és most divatos felöltő. Gondolhatjuk azt, hogy nem való az ilyen nekünk, és visszatehetjük a szekrénybe – hogy aztán megfeledezzünk róla megint –, de akár fel is próbálhatnánk, megnézhetnénk benne magunkat a tükörbe, hátha mégis jól áll nekünk...

IRODALOM

- ANGELUSZ R., TARDOS R. (1991) Bevezető. In Angelusz R., Tardos R. (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. 5–22. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest
- ANGELUSZ R., TARDOS R. (2002) Társas kötelékek és kulturális tradíciók a magyar zsidóság különböző nemzedékeiben. In Kovács A. (szerk.) *Zsidók a mai Magyarországon*. 41–76. Múlt és jövő, Budapest
- ANGELUSZ, R., TARDOS, R. (2001) Change and Stability in Social Network Resources: the Case of Hungary under Transformation. In Nan Lin, Burt, R., Cook, K. (eds) *Social Capital: Theory and Research*. 297–323. Aldine de Gruyter, New York
- ARONSON, E. (1972/1978) *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- BAGDY E., FORGÁCS P., PÁL M., szerk. (1989) Mérei Ferenc Emlékkönyv. Animula Egyesület, Budapest
- BARABÁSI A. L. (2003) *Behálózva, a hálózatok tudománya*. Magyar Könyvklub, Budapest
- BARABÁSI A. L. honlapja: <http://www.nd.edu/~alb/>
- BARABÁSI, A. L. (2001) "The physics of the Web." *Physics World*, 14, 33.
- BARABÁSI, A. L., ALBERT, R. (1999a) Diameter of the World Wide Web. *Nature*, 401, 130–131.
- BARABÁSI, A. L., ALBERT, R. (1999b) Emergence of Scaling in Random Networks. *Science*, 286, 509–511.

anyagokból lehet a legtöbbet megtudni. Ezek alapján készült Litván György *Mérei és a „Krampusz”* című írása (LITVÁN, 1999).

- BARABÁSI, A. L., DEZSŐ, Z. (2002) *Can We Stop the AIDS Epidemic?* Elektronikus dokumentumként: <http://xxx.lanl.gov/abs/cond-mat/0107420>
- BARNES, J. A. (1954) Class and committees in a Norwegian island parish. *Human Relations*, 7, 39–58.
- BRISSETTE, I., COHEN, S., SHELDON, S., SEEMAN, T. E. (2000) Measuring Social Integration and Social Networks. In Cohen, S. Underwood, L. G., Gotlieb, B. H. (eds) *Social Support Measurement and Intervention*. 53–85. Oxford University Press, Oxford
- BROWN, T. M., MILLER, C. E. (2000) Communication network in task-performing groups: Effect of task complexity, time pressure, and interpersonal dominance. *Small Group Research*, 31, 131–157.
- BUCHANAN, M. (2003) *Nexus, avagy kicsi a világ*. Typotex, Budapest
- CNN.com Internet tapped for parasitic computing 2001. 08. 29.
- COHEN, S., SHELDON, S. (1988) Psychosocial models of the role of social support in the etiology of physical disease. *Health Psychology*, 7, 269–297.
- COOLEY, C. H. (1909) *Social organization*. Scribners, New York
- CUMMINGS, J. N., CROSS, R. (2003) Structural properties of work groups and their consequences for performance. *Social Networks*, 25, 197–281.
- CSÁNYI, G., SZENDRŐI, B. (2004) Structure of a large Social Network. *Physical Review*, E 69 036131
- CSEPELI GY. (1997) *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest
- DEGENNE, A. FORSÉ, M. (1999) *Introducing Social Networks*. Sage Publications, London
- DUCK, S. (1997) *Human relationship*. Sage Publications, London
- ERŐS F. (1990) Mérei fényében és árnyékában. *BUKSZ, ősz*, 150–154.
- ERŐS F. (1994) A marginális identitás problémája Mérei Ferenc életművében. In Erős F. (szerk.) *A válság szociálpszichológiája*. 21–27. T-Twins Kiadó, Budapest
- ERŐS F. (1999) Identitás: a rejtett hálózattól a nyílt társadalomig. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54, 45–56.
- FARR, R. M. (1996) *The roots of modern social psychology 1872–1954*. Blackwell Publishers, Oxford
- GRAUMAN, C. F. (1986) The individualization of the social and desocialization of the individual: Floyd H. Allport's contribution to social psychology. In Grauman, C. F., Moscovici, S. (eds) *Changing conception of Crowd Mind and Behaviour*. 97–116. Springer Verlag, New York
- HARARY, F., NORMAN, R. Z., CARTWRIGHT, D. (1965) *Structural Models: An Introduction to the theory of Directed Graph*. John Wiley and Sons, New York
- HARE, P. A., OLMSTEAD, M. S. (1978) *The small group*. Random House, New York
- HOGG, M. A., ABRAMS, D., OTTEN, S., HINKLE, S. (2004) The social identity perspective. Intergroup Relations Self- Conception, and Small Groups. *Small Group Research*, 35, 246–276.
- HOMANS, G. C. (1950) *The Human Group*. Harcourt Brace, New York
- HUNYADY Gy. (2001) A nemzeti karakter talányos pszichológiája. In Hunyady Gy. (szerk.) *Nemzet-karakterológiák*. 7–50. Osiris, Budapest
- Index, A hálózatok Achilles-sarkai. 2003. május 15.
- JANIS, I. L. (1972) *Victims of groupthink*. Houghton Mifflin, Boston Mass
- KATZ, N., LAZER, D., ARROW, H., CONTRACTOR, N. (2004) Network theory and small groups. *Small Group Research*, 35, 307–332.
- KREBS, V. honlapja <http://www.orgnet.com/hijackers.html>

- LÁSZLÓ J. (1998) A magyar szociálpszichológia új útjai. *Buksz*, 4, 423–434.
- LETENYEI L. (2002) *A kapcsolathálózat regénye*. Elektronikus dokumentumként: <http://www.socialnetwork.hu>
- LETENYEI L. (2003) *Sok link = internet*. Elektronikus dokumentumként: <http://www.socialnetwork.hu>
- LITVÁN GY. (1999) Mérei és a „Krampusz”. *Beszélő*, 2, 60–71. Elektronikus dokumentumként: <http://beszelo.c3.hu/99/02/09litv.htm>
- Magyar Narancs*, Könyv az életünket befogó hálózatokról. 2003. április 28.
- MANICAS, P. T. (1987) *A History and Philosophy of the Social Sciences*. Blackwell, Oxford
- MCGUIRE, W. J. (1985/2001) Az attitűd forgandósága a szociálpszichológiában. In McGuire W. J. (szerk.) *Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája*. 388–417. Osiris, Budapest
- MCLEOD, P. L., KETTNER-POLLEY, R. B. (2004) Contributions of Psychodynamic Theories to Understanding Small Groups. *Small Group Research*, 35, 333–361.
- MÉREI F. (1968) A társkapcsolatok rejtett hálózatának vizsgálata. A szociogram módszer. *Élet és Tudomány*, 23, 106–110.
- MÉREI F. (1971) *A közösségek rejtett hálózata*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest
- MÉREI F. (1987) A peremhelyzet egyik változata: A szociálpszichológiai kontúr. *Pszichológia*, 7, 1–24.
- MÉREI F. (1989) Bevezetés. Az együttségtől a szerződésig. In Mérei F. (szerk.) *Társ és csoport*. 9–24. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MILGRAM, S. (1967) The small world problem. *Psychology Today*, 1, 60–68.
- NÉMEDI D. (1998) Megjegyzések Tardos Róbert: „Szociológiai válaszkísérlet a mikro-makro problémára” című tanulmányához. *Szociológiai Szemle*, 8, 83–88.
- Népszabadság*, Don Juan és a fraktálok, 2003. augusztus 9.
- New York Times*, Book Value; Lessons From Networks, Online and Other. June 23, 2002
- New York Times*, The 3rd Annual Year in ideas; Social Networks. December 14, 2003
- New York Times*, The Day the Lights Went Out; We're All On the Grid Together. August 16, 2003
- New York Times*, With E-Mail, It's Not Easy to Navigate 6 Degrees of Separation. August 12, 2003
- PATAKI F. (1980) Új fejlemények a csoportkutatásban. In Pataki F. (szerk.) *Csoporthélektan*. 5–30. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- PLÉH Cs. (1996) A modern kognitívizmus mozgalma és változásai. In Pléh Csaba (szerk.) *Kognitív tudomány*. 9–34. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest
- PLÉH Cs. (1998) Pókok a hálóban. A hálózatgondolat a pszichológiában. *Jel–Kép*, 5, 93–100.
- POOLE, S. M., HOLLINGSHEAD, A. B., MCGRATH, J. E., MORELAND, R. L., ROHRBAUG, J. (2004) Interdisciplinary perspective on small group. *Small Group Research*, 35, 3–16.
- SCOTT, J. (2000) *Social Network Analysis: a handbook*. Sage Publication, London
- SHERIF, M., SHERIF, C. W. (1953) *Groups in harmony and tension An integration of studies on intergroup relations*. Octagon Books, New York
- SHOTOLA, R. W. (1992) Small Groups – szócikk 1796-1806. oldal In Borgatta, E. F. (szerk.) *Encyclopedia of sociology*. Macmillan & Co., cop., New York
- SÍK, E., WELLMAN, B. (1999) Network Capital in Capitalist, Communist, and Postcommunist Countries. In Wellman, B. (ed.) *Networks in the Global Village – Life in the contemporary community*. 225–253. Westview Press, Boulder

- SMOLENSKY, P. (1988/1996) A konnekciónizmus helyes kezeléséről. In Pléh Cs. (szerk.) *Kognitív tudomány*. 87–135. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest
- SPARROWE, R. T., LIDEN, R. C., WAYNE, S. J., KRAMER, M. L. (2001) Social networks and the performance of individual and groups. *Academy of Management Journal*, 44, 316–325.
- STEINER, I. D. (1974/1980) Mi történt a csoporttal a szociálpszichológiában? In Pataki F. (szerk.) *Csoportlélektan*. 32–48. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- SZÁNTÓ Z. (1998) A makroszociológia mikroalapjairól. Gondolatok „Tardos Róbert: „Szociológiai válaszkísérlet a mikro-makro problémára” című tanulmánya kapcsán. *Szociológiai Szemle*, 8, 89–108.
- SZÁNTÓ Z. (2005) Társadalmi kapcsolatháló – elemzés szociometriai gyökerei. In Letenyi L. (szerk.) *Településkutatás*. 649–662. L'Harmattan Kiadó Kft.–Ráció Kiadó, Budapest
- TARDOS R. (1995) Kapcsolathálózati megközelítés: Új paradigma? *Szociológiai Szemle*, 5, 73–80.
- TARDOS R. (1998a) Szociológiai válaszkísérlet a mikro-makroproblémára. *Szociológiai Szemle*, 8, 3–22.
- TARDOS R. (1998b) Válasz Némedi Dénes és Szántó Zoltán reflexióira. *Szociológiai Szemle*, 8, 109–118.
- TRIPLETT, N. (1897/1981) Mozgást előidéző tényezők az iram megszabásában és a versenyben. In Csepeli Gy. (szerk.) *A kísérleti társadalom-lélektan főárama*. 36–57. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- UTASI Á. (2002) *A bizalom hálója, mikrotársadalmi kapcsolatok és szolidaritás*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- WASSERMAN, S., FAUST, K. (1994) *Social Network Analysis, Methods and Applications*. Cambridge University Press, Cambridge
- WELLMAN, B. (1988) Structural Analysis: From method and metaphor to theory and substance. In Wellman, B., Berkowitz, S. D. (eds) *Social Structures: A network Approach*. 19–61. Cambridge University Press, Cambridge
- WELLMAN, B. (1999) The Network Community: An Introduction to Networks in the Global Village. In Wellman, B. (ed.) *Networks in the Global Village – Life in contemporary communities*. 1–47. Westview Press, Boulder
- WELLMAN, B., HAYTHORNTHWAITE, C. (2002) *The Internet in Everyday life*. Blackwell Publishing, Oxford
- WHITE, R. D., BATAGELJ, V., MRVAR, A. (1999) Analyzing Large Kinship and Marriage Networks with Pgraph and Pajek. *Social Science Computer Review*, 17, (3), 215–274.

NETWORK APPROACH IN PSYCHOLOGY AND IN SOCIAL PSYCHOLOGY

HAIN, FERENC

The starting point of this paper is the Linked, Albert-László Barabási's popular book which highlights the importance of the network approach generally. The relevance of network approach in

psychology is reviewed in parallel with the absence of its reception in recent social psychology. The indifference of social psychology is rather surprising considering the facts that first: the network approach is originally rooted in people's social network of their everyday relationships which is a genuine social psychological topic, second: originally social psychologists played a significant role in the evolution of the network approach – it is however hardly noticed by the contemporary social psychology. Reviewing some historical aspects of small group research, a reinterpretation of Ferenc Mérei's sociometric method is offered to find the reconnection of social network approach and social psychology.

Key words: *mathematical and sociological version of social network approach, small group research in social psychology, group, or whole network approach, Ferenc Mérei's sociometric method*